

RAFAŁ SZMYTKA

Instytut Historii, Uniwersytet Jagielloński

ORCID: 0000-0002-7366-601X

NARRACJA HISTORYCZNA NA MAPIE MATTHIASA ZÜNDT *TABULA COMPLECTENS TOTAM BELGICAM...* Z ROKU 1568

HISTORICAL NARRATIVE ON MATHIAS ZÜNDT'S MAP *TABULA COMPLECTENS TOTAM BELGICAM...*, 1568

Abstract

The main goal of this article is to analyse the map published in 1568 by Matthias Zündt (1498-1572), titled *Tabula complectens totam Belgicam....* This artefact of early modern cartography located nowadays in the collection of the Jagiellonian Library in Kraków depicts the Low Countries and surrounding lands at the onset of the Dutch anti-Spanish uprising. In addition to topographical details, the Nuremberg-based cartographer included illustrations of political events and annotated them with commentary, creating a historical narrative. While the year of 1568 is the main axis of the events and concentrates on the battle of Heiligerlee and the first invasion of William of Orange of Brabant in the autumn of the same year, Zündt creates broader context putting the Low Countries into the centre of European rivalry between great powers: France, the Holy Roman Empire, England and Denmark—the key to the Baltic sea trade. This interpretation is suggested by the figures of four knights riding on sea monsters and bearing representative flags. This narrative is subjected to a comparative analysis with chronicle-like works and contemporary relational engravings of the authorship of men like Johannes Sleidanus or Frans Hogenberg. The key questions addressed in this text are to what extent Zündt may have drawn inspiration from the works of contemporary writers, humanists and engravers, where did he obtain his knowledge of the events depicted, and what constitutes the historical narrative presented in his map.

Keywords: Low Countries, map, cartography, the Dutch Revolt, narrative

Słowa kluczowe: Niderlandy, mapa, kartografia, antyhiszpańskie powstanie w Niderlandach, narracja

© 2025. The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

23 maja 1568 roku pod Heiligerlee nieopodal Winschoten doszło do starcia zbrojnego, które w historiografii przyjmuje się powszechnie za początek anty-hiszpańskiego powstania w Niderlandach. Pod koniec sierpnia tego samego roku, licząc na wsparcie ze strony francuskich hugenotów, wkroczył do Brabancji ze swoich niemieckich dóbr na czele zaciężnej armii Wilhelm Orański (1533–1584). W nocy z 5 na 6 października zdołał on przekroczyć Mozę na wysokości Stokkem, by szukać walnego starcia z wojskami hiszpańskimi Alvareza de Toledo (1507–1582), księcia Alby. Wydarzenia te są główną osią narracyjną znajdującej się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej mapy autorstwa norymberskiego złotnika i rytownika Matthiasa Zündta (1498–1572), która ukazała się drukiem pod koniec 1568 roku pod tytułem *Tabula complectens totam Belgicam, Flandriam, Brabantiam, Selandiam, Holandiam, Frisiam, Hannoniam, Gelriam, etc. cum aliis quibusdam locis adiacentibus* (Mapa obejmująca całą Belgię, Flandrię, Brabancję, Zelandię, Holandię, Fryzję, Hainaut [staropol. Hennegawia, nid. Henegouwen], Geldię itd. wraz z miejscami przyległymi)¹. Ten wyjątkowy zabytek kartografii nowożytnej jest przedmiotem dyskusji belgijskich i niderlandzkich historyków i geografów już od ponad czterdziestu lat. Podtrzymują ją odkrycia kolejnych egzemplarzy i stanów miedziorytu.

Dotychczasowe ustalenia takich badaczy jak Peter H. Meurer², H.A.M. van der Heijden³ i Hans Spikmans⁴ dotyczyły przede wszystkim źródeł inspiracji i kartograficznych wzorców, z których norymberczyk mógł korzystać, przygotowując swoją *Tabula complectens totam Belgicam...* Natomiast na pełnym marginesie pozostawiono warstwę narracyjną i ikonograficzną mapy. Zündt ozdobił ją bowiem miniaturami ilustrującymi wybrane wydarzenia z historii Niderlandów z okresu panowania habsburskiego aż po jesień roku 1568 oraz opatrzył datami i krótkimi komentarzami. Mimo stosunkowo szerokiego zakresu geograficznego obejmującego obszar zawierający się wewnątrz linii łączących Londyn – Bremę – Bastogne – Compiègne mapa opatrzona została wieloma detalami topograficznymi. Norymberczyk uwzględnił bowiem na niej nie tylko główne rzeki i miasta, ale także rzeźbę terenu, kompleksy leśne, charakterystyczne elementy krajobrazu i obiekty będące efektem działalności człowieka.

¹ Analizowany egzemplarz mapy autorstwa Matthiasa Zündta został ujęty w niemieckojęzycznym wydaniu *Quarante tableaux* Jacquesa Tortorela i Jeana Perrissina. Trafił on do zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej jako dar Jana Ponętowskiego (1530–1598), który w latach 1577–1578 był opatem klasztoru Norbertanów w Hradišće, pod Ołomuńcem na Morawach. Album wraz z innymi niezwykle cennymi zbiorami zgromadzonymi przez Ponętowskiego został przekazany Uniwersytetowi Krakowskiemu w 1592 roku. Zob. Rafał Szymtka, „Graficzne przedstawienie przemocy w Quarante tableaux Jeana Perrissina i Jacques’a Tortorela“, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* LXVII (2017): 133–134.

² Peter H. Meurer, „De kaart van de Nederlanden van Matthias Zündt (1568)“, *Caert-Thresoor* 7, nr 3 (1988): 52–55.

³ H.A.M. van der Heijden, *Oude kaarten der Nederlanden, 1548–1794: historische beschouwing, kaartbeschrijving, afbeelding, commentaar* (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1998), 157–158.

⁴ Hans Spikmans, „Matthias Zündt. New discoveries about «Tabula complectens totam Belgicam...», 1568», *Journal of the International Map Collectors' Society* 133 (2013): 25–32.

Tabula complectens... jest nie tylko nowożytną mapą obejmującą niderlandzkie prowincje wraz z krajami ościennymi, lecz stanowi także ciekawe źródło ikonograficzne pomijane przez badaczy *de Opstand* – antyhiszpańskiego powstania w Niderlandach. W niniejszym artykule poddany został analizie egzemplarz znajdujący się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. Główne rozważania dotyczą stworzonej przez Zündta narracji historycznej oraz źródeł informacji o wydarzeniach w Niderlandach i krajach ościennych⁵.

NORYMBERGA W XVI WIEKU I TWÓRCZOŚĆ MATTHIASA ZÜNDTA

Norymberga była niezwykle ważnym centrum rzemiosła, handlu i druku wczesnonowożytnej Europy. To z tego miasta wywodzili się Albrecht Dürer (1471–1528), jeden z najwybitniejszych przedstawicieli niemieckiego renesansu, Martin Behaim (1459–1507), twórca najstarszego znanego dziś przedstawienia Ziemi w kształcie globusa, czy Hartmann Schedel (1440–1514), autor *Kroniki Świata* (1493), zawierającej między innymi powszechnie reprodukowany dziś widok Krakowa. Działali w nim innowacyjni wynalazcy, jak choćby Peter Henlein (1485–1542), który umieścił w przypominającym kształtem jajo metalowym pudełku zminiaturyzowany mechanizm sprężynowy, czym wyznaczył na kolejne stulecie kierunek rozwoju zegarków kieszonkowych. Przede wszystkim zaś Norymberga kojarzona była z warsztatami złotniczymi. Za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli tego rzemiosła działających w mieście nad rzeką Pegnitz uważa się Wenzela Jamnitzera (1507–1585), który ustępował w kunście tylko słynnemu florentyńczykowi Benvenuto Celliniemu (1500–1571)⁶.

Do cechu norymberskich złotników należał także urodzony w 1498 roku Matthias Zündt. Istotny wpływ na jego twórczość musiało mieć środowisko intelektualne i artystyczne, w którym wzrastał i uczył się, gdyż zajmował się nie tylko złotnictwem, tworząc biżuterię i ozdobne naczynia, lecz także grafiką i miedziorytnictwem. Jego umiejętności docenił sam Jamnitzer, bowiem w 1559 roku Zündt został jego asystentem.

W latach 1565–1571 Zündt trudnił się głównie wykonywaniem grawiur, których opracował około siedemdziesięciu. Wśród materiału ikonograficznego wykonanego w technice miedziorytniczej znajdują się – poza projektami dekoracyjnych naczyń i biżuterii⁷ – obiekty kartograficzne, w których widać wpływy

⁵ Refleksje nad kartograficznymi inspiracjami, jakimi mógł kierować się Matthias Zündt w pracy nad *Tabula complectens...* zostały przedstawione w artykule: Rafał Szmytka, „Elementy krajobrazu kulturowego Niderlandów w «Tabula complectens totam Belgicam...» Matthiasa Zündta”, *Prace Historyczne* 152, 3 (2025): 489–506.

⁶ O Norymberdze jako centrum rzemiosła i sztuki w XV–XVI wieku zob. Jeffrey C. Smith, *Nuremberg: a Renaissance City, 1500–1618* (Austin: University of Texas Press, 1983); *Durer's Cities: Nuremberg and Venice*, red. Robert A. Yassin (Ann Arbor: The University of Michigan Museum of Art, 1971).

⁷ Zob. m.in. Matthias Zündt, *Design for a cup and cover (or vase) with Neptune and tritons*, <https://collections.vam.ac.uk/item/O1103571/design-for-a-mathias-zundt/> (dostęp: 25.11.2024).

szkoły włoskiej i niderlandzkiej, widoki miast oraz portrety. Wśród tej ostatniej grupy wymieniać należy wizerunki władców i dowódców wojskowych aktywnych w połowie lat sześćdziesiątych XVI wieku⁸. Zündt sportretował króla Francji Karola IX⁹; księcia Condé Ludwika de Bourbona¹⁰, Jana Fryderyka II, księcia Saksonii z ernestyńskiej linii Wettynów¹¹ oraz frankońskiego rycerza Wilhelma Grumbacha¹², wspierającego saksońskiego księcia w jego dążeniach do pozyskania tytułu elektorskiego. Ponadto opublikował wizerunki Jeana Parisota de La Valette'a, mistrza zakonu joannitów odpierającego ataki Turków na Malte w 1565 roku, Nikoli Šubicia Zrinskigo¹³, który wślawił się bohaterską obroną twierdzy w Szigetvárze w 1566 oraz ich oponentów, dowódców osmańskich Ali Paszy czy Mustafy Lali Paszy¹⁴. W 1569 roku Zündt opublikował portret Wilhelma Orańskiego, ukazanego na tle sceny batalistycznej przedstawiającej wspomnianą już przeprawę jego wojsk przez Mozę pod Stokkem i starcie z wojskami księcia Alby¹⁵. Zündt wydał także portret działającego w Norymberdze matematyka i wynalazcy Georga Hartmanna (1489–1564), który opisał inklinację magnetyczną Ziemi¹⁶.

W połowie lat sześćdziesiątych norymberczyk rozpoczął także opracowywanie rycin relacyjnych przedstawiających wydarzenia towarzyszące konfliktowi państw chrześcijańskich z Imperium Osmańskim. Grawiura rozpoczynająca ten cykl ukazywała oblężenie Malty przez Turków w 1565 roku¹⁷. Ponadto Zündt

⁸ Adam Bartsch, *Le peintre graveur*, vol. 9 (Vienne: De l'imprimerie de J.V. Degen, 1808), 530–532.

⁹ Matthias Zündt, *Charles IX*, <https://cartelen.louvre.fr/en/ark:/53355/cl020516680> (dostęp: 25.11.2024).

¹⁰ Matthias Zündt, *Porträts Louis III. von Bourbon, Johann Horaz de la Valette*, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[D%2f1%2f26%2f81\]&showtype=record](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[D%2f1%2f26%2f81]&showtype=record) (dostęp: 25.11.2024).

¹¹ Matthias Zündt, *Porträts Johann Friedrich, Kurfürst von Sachsen; Graf Nicolaus Zrinyi*, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[D%2f1%2f26%2f82\]&showtype=record](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[D%2f1%2f26%2f82]&showtype=record) (dostęp: 25.11.2024).

¹² Matthias Zündt, *Porträts Wilhelm von Grumbach, Georg Hartman*, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[D%2f1%2f26%2f84\]&showtype=record](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[D%2f1%2f26%2f84]&showtype=record) (dostęp: 25.11.2024).

¹³ Matthias Zündt, *Porträts Johann Friedrich, Kurfürst von Sachsen; Graf Nicolaus Zrinyi*, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[D%2f1%2f26%2f82\]&showtype=record](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[D%2f1%2f26%2f82]&showtype=record) (dostęp: 25.11.2024).

¹⁴ Matthias Zündt, *Die fünf türkischen Heerführer*, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[D/1/26/85\]&showtype=record#/query/5a4b2f77-aa1e-4774-8496-d30a4da8291a](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[D/1/26/85]&showtype=record#/query/5a4b2f77-aa1e-4774-8496-d30a4da8291a) (dostęp: 25.11.2024).

¹⁵ Matthias Zündt, *De vrome veldheer Oranje vergeleken met Jozua*, <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-79.064> (dostęp: 25.11.2024).

¹⁶ Matthias Zündt, *Porträts Wilhelm von Grumbach, Georg Hartman*, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[D%2f1%2f26%2f84\]&showtype=record](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[D%2f1%2f26%2f84]&showtype=record) (dostęp: 25.11.2024).

¹⁷ Matthias Zündt, *Gewisse Verzaychnus der Insel und Ports Malta mit aller seiner Bevestigung und Orten*, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[D/1/26/76\]&showtype=record#/query/1400b2a8-6c09-49f3-ab99-c06aacabcd5a](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[D/1/26/76]&showtype=record#/query/1400b2a8-6c09-49f3-ab99-c06aacabcd5a) (dostęp: 25.11.2024).

wydał ryciny ilustrujące podbój Cypru w latach 1570–1571¹⁸, działania militarne na Korfu w roku 1570¹⁹ i stoczoną w następnym roku bitwę pod Lepanto²⁰. Kilka rycin poświęcił wydarzeniom na Węgrzech, takim jak oblężenia miast Sziget²¹ i Gyula²² przez wojska osmańskie w roku 1566 oraz konfliktowi między elektorem saskim Augustem Wetynem i Janem Fryderykiem II, który rozstrzygnęło zdobycie miasta Gotha przez wojska elektorskie w 1567 roku²³.

Mathiasowi Zündtowi przypisuje się także autorstwo dwóch grafik przedstawiających wydarzenia z okresu antyhiszpańskiego powstania w Niderlandach: potyczkę między wojskami księcia Alby i Orańczyka stoczoną według tytułu ryciny w prowincji Hainaut 12 listopada 1568 roku²⁴ oraz trwające siedem miesięcy oblężenie Haarlemu zakończone kapitulacją miasta 13 lipca 1573 roku²⁵. Odbitki pozbawione są imienia i nazwiska autora oraz jego inicjałów. W przypadku bitwy w Hainaut pojawia się pytanie, jakie wydarzenie z czasu tak zwanej pierwszej wyprawy Wilhelma Orańskiego grafika ta przedstawia. Ostatnie większe starcie, jakie wojska powstańcze stoczyły z oddziałami hiszpańskimi, miało miejsce 20 października pod brabancką miejscowością Geldenaken (franc. Jodoigne, wal. Djodogne). W wyniku przegranej pod koniec listopada Wilhelm Orański rozpuścił resztę swej armii na granicy z Francją i wycofał się do swych dóbr w heskim Dillenburgu²⁶. Natomiast rycina przedstawiająca oblężenie Haarlemu mogła powstać najwcześniej w drugiej połowie 1573 roku, o czym świadczy datacja w tytule grafiki. Stawia to pod znakiem zapytania datę śmierci norymberczyka, za którą przyjmuje się rok 1572 bądź sugeruje, że warsztat Zündta funkcjonował po jego śmierci. Obie ryciny odbiegają nieco stylem od wcześniejszych scen batalistycznych przez niego opracowanych i sygnowanych – przede wszystkim pod względem użytego fontu i oddania szczegółów architektonicznych. Wreszcie scena oblężenia Haarlemu mocno wzorowana jest na rycinie Fransa

¹⁸ Matthias Zündt, *Die Insel Cypern Den Venedigern Zugeherig*, <https://collections.rmg.co.uk/collections/objects/128534.html> (dostęp: 25.11.2024).

¹⁹ Matthias Zündt, *Vera designatio Insulae Corcyrae, Portus & Munitionum una cum parte Epiri Accomodata ad Nostra Tempora. In Qua (Vulgo iam dicta Corfun.) Veneti suam Classem contra Turcam instruxerunt*, <https://collections.rmg.co.uk/collections/objects/128532.html> (dostęp: 25.11.2024).

²⁰ Matthias Zündt, *Gewisse Verzeychnus der Insel und Ports Malta*, <https://collections.rmg.co.uk/collections/objects/128543.html> (dostęp: 25.11.2024).

²¹ Matthias Zündt, *Zygeth*, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00106662?page=,1> (dostęp: 25.11.2024).

²² Matthias Zündt, *Gyula*, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/object-numbersearch=\[D%2f1%2f26%2f73\]&showtype=record](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/object-numbersearch=[D%2f1%2f26%2f73]&showtype=record) (dostęp: 25.11.2024).

²³ Matthias Zündt, *Gotta*, <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-1927-4> (dostęp: 25.11.2024).

²⁴ Matthias Zündt, *Belagerung von Hennegau (Hainault)*, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[D/I/26/75\]&showtype=record](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[D/I/26/75]&showtype=record) (dostęp: 25.11.2024).

²⁵ Matthias Zündt, *Belagerung der Städte Gotha und Haarlem*, [https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=\[D%2f1%2f26%2f74\]&showtype=record](https://sammlungenonline.albertina.at/?query=search=/record/objectnumbersearch=[D%2f1%2f26%2f74]&showtype=record) (dostęp: 25.11.2024).

²⁶ Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt* (London: Allen Lane, 1977), 110.

Hogenberga (1535–1590) wchodzącej w skład szóstej serii *Geschichtsblättern* wydanej w Kolonii w latach 1572–1574²⁷.

W scenach batalistycznych istotną rolę odgrywają szczegóły topograficzne oraz urbanistyczne. Już choćby pobieżna analiza rycin ukazujących między innymi działania zbrojne wokół miast Gotha czy Sziget odzwierciedlają skrupulatne podejście Zündta do detali oraz korzystanie z różnych źródeł pozwalających na naszkicowanie krajobrazu, fortyfikacji czy przybliżonego układu głównych ulic i placów miejskich. Te doświadczenia zebrał norymberczyk, tworząc najbardziej rozpoznawalne w Polsce dzieło, jakim jest widok Grodna. Wzorem dla *Vera designatio Urbis in Littavia Grodnae*²⁸, bowiem taki tytuł nosi weduta ukazująca panoramę leżącego nad Niemnem miasta, była praca Ślązaka Hansa Adelhausera. Sztych opracowany przez Zündta został inkorporowany przez Georga Brauna do drugiego tomu *Civitates orbis terrarum*²⁹.

Norymberczyk próbował swych sił także w kartografii. W latach 1566–1567 opublikował on dwie mapy przedstawiające Węgry i toczone na obszarach Niziny Panońskiej działania wojenne. Najpierw ukazała się tak zwana mała mapa Węgier o wymiarach 270×380 mm, będąca etapem przygotowawczym do stworzenia drugiej, dużej mapy. *Nova totius Ungariae decriptio...* (alternatywny tytuł niem. *Neuwe und Gründtliche beschreibung Des Ganczen Kunigreichs Hungern mit den Anstossenden Landen*) została oparta na pracy Wolfganga Laziusa *Regni Hungariae descriptio vera*³⁰ i powstała w formacie 502×870 mm. Składało się na nią sześć połączonych w etapie składu arkuszy. Mapa ta nosi także element narracyjny, bowiem oprócz szczegółów topograficznych Zündt zawarł na niej także miniatury z krótkimi legendami objaśniającymi wydarzenia o militarnym charakterze związane w zagrożeniem osmańskim w XV i XVI wieku, a niemal 1/3 ukazanego obszaru znajdowała się w chwili powstawania mapy pod tureckim panowaniem. Tę zmianę norymberczyk także uwzględnił, nanosząc charakterystyczne symbole półksiężyca nad dominującymi nad miniaturami miast wieżach, minaretach i meczetach³¹.

Już nawet pobieżna analiza dzieł Matthiasa Zündta o charakterze kartograficznym czy relacyjnym pozwala zauważyć, że korzystał on z dostępnego mu dorobku innych twórców, czym wpisywał się w renesansową koncepcję *translatio-imitatio-aemulatio*. Pracując nad *Tabula complectens totam Belgicam...*, również sięgał do znanych mu prac z zakresu kartografii, rycin relacyjnych i kronik.

²⁷ Frans Hogenberg, *Beleg van Haarlem*, <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-78.784-118> (dostęp: 25.11.2024).

²⁸ Matthias Zündt, Hans Adelhauser, *Vera designatio Urbis in Littavia Grodnae*, <https://polona.pl/item/vera-designatio-urbis-in-littavia-grodnae-ware-abconterfectung-der-stadt-grodnae-in-der,NTc3MDUxMQ/0/#info:metadata> (dostęp: 25.11.2024).

²⁹ Georg Braun, *Civitates orbis terrarum. De praecipuis totius universi urbibus. Liber secundus* (Colonia Agrippina: [s.n.], 1575), 48.

³⁰ Matthais Zündt, *Nova totius Ungariae decriptio accurata diligens desumpta ex pluribus aliorum editis cosmographicis chartis et typis aereis incisa a Matthia Cynthio Norimbergensi Anno a Christo nato M.D. LXVII*, <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/752/> (dostęp: 25.11.2024).

³¹ Florio Banfi, „Sole Surviving Specimens of Early Hungarian Cartography”, *Imago Mundi* 13 (1956): 89–100.

NARRACJA HISTORYCZNA TABULA COMPLECTENS TOTAM BELGICAM...

Podobnie jak wcześniej wydana mapa Węgier, tak i *Tabula complectens totam Belgicam*... zawiera elementy narracyjne odnoszące się zarówno do bliskich dacie wydania dzieła, jak i wcześniejszych wydarzeń, które miały miejsce w Niderlandach i krajach ościennych. Spore trudności sprawia jednak dotarcie do konkretnych źródeł, z których Matthias Zündt mógł korzystać, tworząc krótkie komentarze. Nie można wykluczyć, że posiłkował się zasłyszаныmi informacjami oraz grafikami o charakterze relacyjnym, które powstawały na bieżąco w niderlandzkich drukarniach i były kolportowane przez kupców także w niemieckich miastach, jak choćby w Kolonii, z którą utrzymywano szczególnie bliskie kontakty³².

Już przy pierwszym kontakcie z *Tabula complectens totam Belgicam*... czytelnik wprowadzany jest w kontekst rywalizacji politycznej o dominację nad całym przedstawionym obszarem Niderlandów. Otóż na falujących wodach Morza Północnego unoszą się czterej rycerze dosiadający morskich potworów. Każdy z nich dzierży chorągiew reprezentującą jedno z królestw angażujących swe siły w regionie. W pierwszej chwili można by stwierdzić, że norymberczyk wskazywał na konkretnych panujących, jednak ukazane dwa programy heraldyczne wykraczają poza ten koncept.

W pozycji centralnej znajduje się wojownik trzymający chorągiew przedstawiającą herb Filipa II, króla Hiszpanii i władcę całych Niderlandów, gdzie sukcesję objął z rąk swojego ojca, Karola V w 1555 roku. Stawia on czoła dwóm oponentom. Pierwszy z nich naciera od strony Wysp Brytyjskich pod flagą Elżbiety I, która w chwili wydania mapy władała Anglią już od niemal dekady. Drugi zaś nadpływa od strony Cieśniny Kaletańskiej pod barwami delfina Francji (sic!). Tutaj pojawia się pierwsze pytanie: Dlaczego Zündt zdecydował się sięgnąć akurat po ten herb, bowiem ostatnim francuskim władcą, który dzierżył ten tytuł przed datą opublikowania *Tabula complectens totam Belgica*... był Franciszek de Valois. Zmarł on jako król Francji w 1560 roku. Tron po nim odziedziczył jego młodszy brat Karol, który nazywany delfinem być nie mógł. Czwarty rycerz nadpływa z północnego-wschodu od strony Półwyspu Jutlandzkiego. Trzymana przez niego chorągiew reprezentuje herb, jakim posługiwali się monarchowie z dynastii oldenburskiej, którzy władali połączonym w unii kalmarskiej królestwem Danii, Norwegii i Szwecji: Chrystian I, Jan (w Szwecji Jan II) oraz Chrystian II. W 1568 roku unia ta już nie istniała, a Szwecją rządził Eryk XIV Waza (a później Jan III Waza). Hans Spikmans sugeruje, że sztandar ten symbolizuje Fryderyka II Oldenburskiego, który zachował kontrolę nad Norwegią³³. Jednak Dania pod jego panowaniem zwróciła się na wschód, rozpoczynając szereg konfliktów o Inflanty. Pośrednio królestwo to oczywiście było dla Niderlandów niezwykle ważne. Przez Sund prowadził główny szlak handlowy, którym spro-

³² Ilja M. Veldman, „Keulen als toevluchtsoord voor Nederlandse kunstenaars (1567–1612)”, *Oud Holland* 107, 1 (1993): 34–58.

³³ Spikmans, „Matthias Zündt”, 29.

wadzano między innymi zboże, drewno, potaż oraz skóry z basenu Morza Bałtyckiego, a prowadzenie wymiany towarowej z tym obszarem nazywano w Krajach Nizin mianem *moedernegotie* – matką wszelkiego handlu³⁴. Bliższe związki między Danią a Niderlandami sięgają jednak stu lat wcześniej. Na jesieni 1474 roku Chrystian I udał się na dwór Karola Zuchwałego, gdzie mediował między księciem a cesarzem Fryderykiem III. Król przebywał w Burgundii przez blisko pół roku i należy podkreślić, że już wówczas lwia część niderlandzkich prowincji znajdowała się pod panowaniem bocznej linii Walezjuszy³⁵.

Najprawdopodobniej więc zamiarem Matthiasa Zündta było umiejscowienie stworzonej przez siebie mapy w szerszym kontekście (geo)politycznym, a tym samym podkreślenie rangi jego dzieła. Oto bowiem na ukazanej przez niego mapie od niemal stulecia krzyżują się i ścierają najpotężniejsze królestwa tej części Europy: Hiszpania, Anglia, Francja i Dania.

Główną osią narracyjną *Tabula complectens totam belgicam...* są wydarzenia niezwykle burzliwego roku 1568, jednak komentarz Zündta sięga zdecydowanie głębiej w przeszłość. Wskazuje on na trwającą od dziesięcioleci rywalizację Walezjuszy i Habsburgów o panowanie nad Niderlandami. Najwcześniejsza chronologicznie wzmianka (poza jednym wyjątkiem dotyczącym Calais) odnosi się do wydarzeń w Niderlandach burgundzkich po przedwczesnej śmierci Marii, córki poległego w bitwie pod Nancy Karola Zuchwałego. Stany Generalne Prowincji uznały za naturalnego dziedzica małoletniego Filipa i odmówiły podporządkowania się regencyjnym rządóm arcyksięcia Maksymiliana Habsburga. Jednocześnie wciąż trwała wojna o schedę po ostatnim burgundzkim księciu między cesarstwem a królestwem Francji, którą ostatecznie zakończył traktat pokojowy podpisany 23 maja 1493 roku w Senlis. Zündt umieścił przy miniaturze Brugii (nie odróżniającej się niczym nadzwyczajnym od dziesiątek innych miniatur niderlandzkich miast zawartych na mapie!) dość kłopotliwy komentarz: “A[nn]o 1482 Kaijs Friderich 3 zoehr mit 32000 Man fur Brug” (W roku 1482 cesarz Fryderyk wyruszył do Brugii z 32 000 ludzi). Zgodnie ze stanem wiedzy cesarz wyruszył się do Niderlandów dopiero w 1488 roku na wieść o uwięzieniu przez mieszczan Maksymiliana. Arcyksiążę przebywał w brugijskiej niewoli od początku lutego do maja tego roku³⁶. O cesarskiej wyprawie wspominali Filip Melanchton i Kaspar Peucer w wydanej w 1566 roku przez Eusebiusa Meniusa *Neuwe vollkommene Chronica*³⁷. Pod rokiem 1487 zawarta jest informacja o uwięzieniu Maksymiliana przez brugijczyków i wyprawie jego ojca. Najprawdopodobniej

³⁴ Hans de Haan, *Moedernegotie en grote vaart: een studie over de expansie van het Hollandse handelskapitaal in de 16de en 17de eeuw* (Amsterdam: SUA, 1977).

³⁵ Petra Ehm, *Burgund und das Reich. Spätmittelalterliche Außenpolitik am Beispiel der Regierung Karls des Kühnen (1465–1477)* (München: De Gruyter Oldenbourg, 2002), 81–82.

³⁶ Wim Blockmans, „Um 1488. Wie der Römische König in Flandren zum Gefangenen seiner Untertanen wurde”, w *Die Macht des Königs. Herrschaft in Europa vom Frühmittelalter bis in die Neuzeit*, red. Bernhard Jussen (München: C.H. Beck, 2005), 277–286.

³⁷ Philipp Melanchton, Caspar Peucer, *Neuwe vollkommene Chronica Philippi Melanthonis. Zeytbuch Vnd Warhafftige Beschreibung Was von anfang der Welt biß auff diß gegenwertige Jar ... in Geistlichen vnd Weltlichen sachen rath vnd anschlägen in fried vnd kriegzeiten in*

więc Zündt omyłkowo wstawił w miniaturowym komentarzu datę 1482 zamiast 1487 (cyfry 2 oraz 7 wyglądają bardzo podobnie w stosowanym przez norymberczyka kroju). Nie sposób ustalić źródła, na podstawie którego podał liczebność cesarskiego kontyngentu. Niderlandzkojęzyczne kroniki powstałe pod koniec XV wieku często szacują tę liczbę na 40 000 zbrojnych³⁸.

Postać Maksymiliana powraca w kontekście kolejnego konfliktu, jakim była wojna Ligi Świętej zawiązanej w 1511 roku przez papieża Juliusza II przeciwko królowi francuskiemu Ludwikowi XII. Przy ruinach miejscowości „Terwane” (Thérouanne) znajduje się dopisek „fuit” oraz komentarz: „A[nn]o 1513 den 24 August ist Terwane verbrant”. Odsyła on czytelnika do wydarzenia, które nastąpiło wkrótce po zwycięskiej dla połączonych sił angielsko-habsburskich bitwy pod Guinegate. W niespełna tydzień po tym starciu francuska załoga Thérouanne skapitulowała. Maksymilian I rozkazał rozebrać mury, zasypać fosy, a część budynków mieszkalnych uległa zniszczeniu podczas grabieży. Pamflety i utwory o charakterze propagandowym powstałe wkrótce po tych wydarzeniach wskazują, że miasto skapitulowało 23 sierpnia 1513 roku. Być może następny dzień, podany jako data „spalenia” miasta, był już interpretacją chronologii wydarzeń autora *Tabula complectans...* W następnych dziesięcioleciach Thérouanne stało się francuską enklawą leżącą na terenie ziem należących do Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Zostało odbudowane i otoczone nowymi fortyfikacjami. Z tego względu miniatura i komentarze Zündta mają charakter symultaniczny, obejmujący w gruncie rzeczy dwa wydarzenia. Otóż czterdzieści lat później ostatecznego zniszczenia miasta dokonały oddziały cesarskie z rozkazu Karola V w odwecie za zdobycie i spłądowanie przez wojska francuskie Metzu. Cesarz rozkazał nie tylko zburzyć miasto, ale także zaobrać miejsce, w którym stało, by nigdy więcej nie zostało odbudowane. Do tego odnosi się zamieszczony na mapie tuż przy nazwie miasta dopisek „fuit”. Thérouanne pozostaje ruiną do dzisiaj.

Tym samym do narracji pośrednio wprowadzona zostaje postać Karola V. Kolejne ukazane na mapie przez Zündta wydarzenia odnoszą się do prowadzonej przez niego polityki, której zwieńczeniem było zjednoczenie siedemnastu prowincji i utworzenie tak zwanego Kręgu Burgundzkiego.

Pierwszym wydarzeniem, na które zwrócił uwagę norymberczyk, było zniszczenie miejscowości „S. Paol” (Saint-Paol-sur-Ternois): „A[nn]o 1537 Im Aug [ust] wart diese Veste gewü[sten]” (W roku 1537 w sierpniu twierdza ta została zniszczona) podczas kampanii prowadzonej przez cesarza w Pikardii przeciwko Franciszkowi I. Miasto zostało zdobyte przez wojska zaciężne pod dowództwem

der gantzen Welt ... sich zugetragen fürgenommen verhandelt vnd außgeführt ist worden auß Biblischen vnd Heidnischen Historien ... (Franckfurt am Meyn: [s.n.], 1566), CXLVII.

³⁸ Armand F. de Bast, „Belegering der stad Gent. 1488”, *Belgisch museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands* 9 (1845): 23–36; Jelle Haemers, „Het beleg van Gent, de bouw van het rabot en de vergelding van Maximiliaan (1488–1492). Een Studie over het politieke gebruik van ruimte en militaire bouwplannen in de laatmiddeleeuwse stad”, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 74 (2020): 3–43.

Maksymiliana van Egmonta, hrabiego Buren. Spalono zamek oraz znaczną część miasta. Podczas grabieży życie straciło wielu mieszkańców³⁹. Co ciekawe, Zündt usytuował to wydarzenie w sierpniu, natomiast miasto zostało zdobyte i spalone w czerwcu, o czym wspomina Johannes Sleidanus, z którego dziełem opisującym czasy panowania Karola V autor *Tabula complectens...* musiał być zapoznany⁴⁰.

Następnie czytelnik zostaje przeniesiony w środkowe arkusze mapy do kulminacyjnego momentu wojny o sukcesję geldryjską, która rozpoczęła się wkrótce po śmierci księcia Karola van Egmonta (1467–1538). Stany Geldrii wybrały na jego następcę Wilhelma, księcia Kliwii, a na powstanie tak silnego państwa utrzymującego bliskie relacje z Francją cesarz nie mógł zezwolić. Działania zbrojne rozpoczęła późnym latem 1542 roku skierowana do Brabancji niszczycielska wyprawa prowadzona przez geldryjskiego wodza Maartena van Rossuma (1478–1555). Do wiosny następnego roku żadna ze stron nie mogła uzyskać przewagi i dopiero przybycie nad Ren zaciężnej, liczącej 40 000 żołnierzy armii przechyliło szalę zwycięstwa na stronę Karola V. 24 sierpnia 1543 roku wojska cesarskie dowodzone przez Lamoraala van Egmonta (1522–1568) zdobyły Düren („Duren”), o czym wspominają Sleidanus⁴¹ oraz Zündt na swojej mapie: „Den 24 August Belegert und erobert Von Key[ser] C[arolus] V”. Zajęte też zostało „Gulick” (Jülich), przy którym na mapie umieszczona została data 1543. Wojna zakończyła się traktatem podpisanym w Venlo 7 września 1543 i tę datę roczną Zündt również umieścił przy nazwie miejscowości. Na mocy porozumienia Geldria została przyłączona do Cesarstwa, natomiast Wilhelm zachował księstwo Jülich.

Rywalizacja między Karolem V a Henrykiem II Walezjuszem została przedstawiona szczegółowiej niż tylko dość lakonicznie wspomniane zniszczenie Thérouanne („Terwane fuit”). Zündt informuje swojego czytelnika o zdobyciu przez wojska cesarskie miasta i zamku Hesdin, które pełniły strategiczną rolę na pograniczu Pikardii i Artezji: „1553 K. Car. pungnat” ([W roku] 1553 C[esarz] Kar [ol] zdobył). Miejscowość ta od lat dwudziestych XVI wieku do wspomnianego przez norymberczyka wydarzenia oblegana była aż sześciokrotnie. Po zajęciu miasta i zamku, o czym pisze także Johannes Sleidanus⁴², cesarz polecił wybudować nową, nowoczesną cytadelę, dla której wskazał łatwiejszą do obrony lokalizację znajdującą się na zachód od zrujnowanego zamku. Z czasem wokół niej powstał ośrodek miejski nazwany z czasem Hesdinfort, czego Zündt nie omieszkiał zaznaczyć na swej mapie⁴³.

Schyłkowemu etapowi ciągnących się od końca piętnastego stulecia pomiędzy Walezjuszami a Habsburgami wojen włoskich o dominację w Europie poświęcił

³⁹ *Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 12 Part 2, June–December 1537*, red. James Gairdner (London: [s.n.], 1891), 42–43.

⁴⁰ Johannes Sleidanus, *Warhaftige Beschreibung aller Händel, so sich in Glaubens-Sachen und weltlichem Regiment, under dem großmächtigsten Keyser Carln dem Fünfften zugetragen unnd verlauffen haben* (Frankfurt am Main: [s.n.], 1561), CXL.

⁴¹ Sleidanus, *Warhaftige*, CXC.

⁴² Sleidanus, *Warhaftige*, CCCI.

⁴³ Pieter Martens, „La destruction de Thérouanne et d'Hesdin par Charles Quint en 1553”, w *La forteresse à l'épreuve du temps. Destruction, dissolution, dénaturation, XVe-XXe siècles*, red. Gilles de Blicq i in. (Paris: Comité des travaux historiques et scientifiques, 2007), 103–104.

Zündt jeszcze dwie wzmianki, które oprócz komentarza mają także bardziej rozbudowaną reprezentację graficzną. Przy miejscowości „S. Quintin” (Saint-Quentin) norymberczyk zawarł nie tylko komentarz o opanowaniu miasta przez wojska Filipa II: „A[nn]o 1557 den 26 August war gesturmt und gewan[n]” (26 sierpnia 1557 roku było szturmowane i zostało zdobyte), ale także oddał położenie otoczonego umocnieniami miasta nad Sommą oraz umieścił miniaturę sztykujących się do szturm oddziałów z artylerią i przygotowanymi aproszami. Nie ustrzegł się przy tym błędu – Saint Quentin padło po szturmie, jaki miał miejsce 27 sierpnia. Skąd Zündt zaczerpnął wprowadzoną na mapie datę, nie sposób ustalić⁴⁴. Należy zwrócić uwagę na to, że przedmiotem jego refleksji nie była bitwa stoczona 10 sierpnia pod murami miasta, którą uważano wówczas za jedną z największych klęsk francuskiego oręża, ale opanowanie miasta przez połączone siły habsbursko-angielskie. Można tylko przypuszczać, że zabieg ten miał służyć podkreśleniu zaangażowania monarchów angielskich w sprawy Niderlandów, ponieważ kontyngent z Wysp nie zdążył wziąć udziału w głównej batalii. Inspiracji mógł dostarczyć Zündtowi miedzioryt wykonany przez Fransa Hogenberga, ukazujący oblężenie i zdobycie Saint-Quentin, który został wydany w drugiej serii *Geschichtsblättern* (*Historieprenten*). Przedstawia on rozstrzygający szturm na miasto rozdzielone wodami Sommy – tak jak ukazane zostało na mapie norymberczyka⁴⁵.

Wydarzenia tego okresu wieńczy zdobycie Calais przez wojska francuskie: „A[nn]o 1346 Gewun[n]en die Englijse Cales. K. Philipo Valesius ab. Und habent es wider verloren A[nn]o 1558” (W roku 1346 zabrali Anglicy Calais królowi Filipowi Walezjuszowi. I w roku 1558 ponownie je utracili). Zündt odnosi się tutaj do pierwszych lat wojny stuletniej, kiedy w roku 1346 Edward III pokonał armię Filipa VI pod Crécy, po czym zajął Calais. Przez kolejne dwa stulecia port ten stanowił ważny przyczółek Anglików na stałym lądzie. Miasto było umacniane przez kolejnych angielskich władców, lecz jego garnizon i fortyfikacje pozostały nieco zaniedbane w czasach panowania Marii Stuart. Sytuację tą wykorzystał główny dowódca wojsk francuskich książę Franciszek de Guise (1519–1563) i na początku stycznia 1558 roku, po trwającym tydzień oblężeniu, zajął miasto⁴⁶. Komentarz dotyczący dziejów Calais, jaki Zündt umieścił na swej mapie, jest ludzako podobny do fragmentu *Warhaftige Beschreibung aller Händel, so sich in Glaubens-Sachen und weltlichem Regiment, under dem großmächtigsten Keyser Carln dem Fünfften zugetragen unnd verlauffen haben*, w którym Johannes Sleidanus w następujący sposób opisał losy tego portowego miasta:

Die Statt Cales ist von Königen von Franckreich vorzeiten zuständig gewesen / Als aber König Philippus Valesius für Cresci in Nordmanney / im jar nach Christi Geburt / tausent

⁴⁴ Sleidanus podaje jedynie datę dzienną bitwy pod Saint Quentin: Sleidanus, *Warhaftige*, CCCLXXXIII.

⁴⁵ Frans Hogenberg, *Beleg van Saint-Quentin*, <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-78.784-12> (dostęp: 25.11.2024).

⁴⁶ *Calendar of State Papers Foreign: Mary 1553–1558*, red. William B. Turnbull (London: [s.n.], 1861), 354–363.

dreihundert sechs und vierzig / eine grosse Feldschlacht [...] / gegen König Eduard dem Andern / verlorn [...]. Und haben also von derselbigem zeit ahn die Engelländer / Cales die Statt / zweihundert und eyloff jarlang für innengehabt und behalten / biß sich jezund auff dißmal die sach etwas verkehrt hat⁴⁷.

[Miasto Calais przynależało od dawna do królów Francji. Jednak gdy król Filip Walezjusz pod Crécy w Normandii w roku po Narodzeniu Pańskim 1346 przegrał wielką bitwę [...] przeciw królowi Edwardowi II⁴⁸ [...]. I od tego samego czasu Anglicy mieli w swym posiadaniu przez 211 lat miasto Calais, aż do teraz, gdy zostało to odmienione]⁴⁹.

Niemal jednoznaczne brzmienie obu fragmentów pozwala domniemywać, że norymberczyk znał i korzystał z dzieła Sleidanusa przy tworzeniu komentarzy zawartych w *Tabula commplectens*...

Zündt sięgał także po dzieła o charakterze ikonograficznym, które inspirowały go tworzenia miniatur reprezentujących wydarzenia oraz stanowiły źródło wiedzy o szczegółach topograficznych. Ukazane na mapie Calais zostało przedstawione bardzo realistycznie w perspektywie z lotu ptaka, która była wówczas popularnym ujęciem stosowanym choćby przez warsztat Georga Brauna opracowujący widoki miast, jakie znalazły się w *Civitates orbis terrarum*. Wyraźnie zaznaczona została linia fortyfikacji bastionowych na planie prostokąta oraz strzegąca wejścia portu wieża Rysbank. Wiernie oddane zostały także cieki wodne Guînes oraz Hames opływające Calais oraz zaznaczona została forteca Guînes („Guines Cast”) broniąca podejścia do miasta od południa, o której zajęciu przez Francuzów wspominał także Sleidanus⁵⁰. Wiele szczegółów wskazuje na to, że norymberczyk mógł sięgnąć po powstałe wkrótce po zajęciu miasta przez Franciszka de Guise ryciny relacyjne⁵¹.

W przeciwieństwie do wojen o sukcesję geldryjską, norymberczyk nie odnotował na *Tabula complectens*... daty wyznaczającej zakończenie serii konfliktów między Habsburgami i Walezjuszami, czyli zawarcia pokoju w Cateau-Cambresis w roku 1559, choć sama miejscowość „Castel en Cambresis” na niej się znalazła.

W przeważającej mierze narracja historyczna zawarta na mapie Matthiasa Zündta odnosi się do wydarzeń o charakterze militarnym i politycznym związanych bezpośrednio z obszarem Niderlandów. Podzielić je można na dwa okresy, z których pierwszy obejmuje konflikty między Habsburgami i Walezjuszami (w tym wojnę o sukcesję geldryjską) oraz początkową fazę antyhiszpańskiego powstania przypadającą na lata 1567–1568. Z tego schematu wyłamują się dwa komentarze. Chronologicznie pierwszym jest adnotacja zawarta przy miejscowości Münster: „A[nn]o 1535 zu dem Junii war erobert darin die Widerthoufferlage” (W roku 1535 w czerwcu zostało [miasto Münster] zdobyte, gdzie [byli]

⁴⁷ Sleidanus, *Warhaftige*, k. CCCLXXXIII.

⁴⁸ Tutaj Sleidanus popełnił błąd – królem Anglii był wówczas Edward III.

⁴⁹ Jeśli nie zaznaczono inaczej, przekład w wykonaniu autora.

⁵⁰ David Grummit, „Three Narratives of the Fall of Calais in 1558: Explaining Defeat in Tudor England”, w *Representing War and Violence, 1250–1600*, red. Joanna Bellis, Laura Slater (Cambridge: Boydell Press, 2016), 178–190.

⁵¹ *Chales*, <https://militarymaps.rct.uk/other-16th-century-conflicts/siege-of-calais-1558-chaless> (dostęp: 25.11.2024).

anabaptyści). Odnosi się ona do losów anabaptystycznej komuny utworzonej w Münsterze w lutym 1534 roku. Na jej czele początkowo stanął Jan Mathys, a po jego śmierci Jan van Leiden. Obaj przywódcy pochodzili z Niderlandów i być może właśnie ten fakt przesądził o umieszczeniu tego wydarzenia w interesującym Zündta obszarze geograficznym i historycznym – jako oddziaływanie Niderlandów na kraje Rzeszy. O zdobyciu miasta w końcu czerwca 1535 roku przez połączone siły książąt Rzeszy w podobny sposób wspominał Sleidanus⁵² oraz Melanchton⁵³.

Drugim wydarzeniem niemieszczącym się w głównej osi narracji jest pożar i wybuch magazynu prochowego wchodzącego w skład kompleksu Bramy Piaskowej (Zandpoort) w Mechelen: „1546 . 7 Aug war das gross [nieczytelne]” (7 sierpnia 1546 roku miał miejsce wielki [wybuch]). W efekcie eksplozji życie miało stracić nawet 200 mieszczan⁵⁴. O tym tragicznym dniu w szczegółowy sposób wspominał Johannes Sleidanus:

Am sibende tage des Augstmonats schluge als zu Mecheln welches die schönste Statt in Brabant und dem Keiser zugehörig ist in das Büchssenpulver so in einem Thurn an der Rinckmaur verwahrt vom Wetter angangen risse es erstlich den Thurn auf dem grund hinweg traffe zugleich die nächste umbligende gebewe [...] In disem jamer verdarben biß in die zwei hundere Menschen zum theil verbrannt zum theil in den Heusern verfallen oder mit Ziegeln und andern Steinen zu tod geschlagen [...] ⁵⁵.

[Siódmego dnia miesiąca sierpnia w Mechelen, należącym do cesarza najpiękniejszym mieście Brabancji, uderzył w stojącą w ciągu murów wieżę piorun i zapalił zgromadzony tam proch strzelniczy, wpięrow zniszczona została doszczętnie wieża, a następnie zapalone zostały okoliczne budynki [...]. W tym smutnym zdarzeniu zginęło dwieście osób, które straciły życie w pożarach swych domów lub zostały śmiertelnie zranione spadającymi cegłami lub innymi kamieniami].

Główna oś narracyjna *Tabula complectens...* koncentruje się na wydarzeniach bezpośrednio poprzedzających powstanie mapy i obejmuje lata 1567–1568. Był to wyjątkowo burzliwy czas w historii Niderlandów zakończony ostatecznym podziałem na Niderlandy Południowe, pozostające pod panowaniem Habsburgów z hiszpańskiej linii, oraz Niderlandy Północne, których siedem prowincji utworzyło niezależną Republikę. Za przyczyny wojny osiemdziesięcioletniej, ponieważ taką nazwę konflikt otrzymał w niderlandzkiej historiografii, należy wskazywać rozwój wyznań reformowanych w Krajach Nizinnych, niezrozumienie zwyczajów i sposobu funkcjonowania Siedemnastu Prowincji przez Filipa II, który przebywał w nich krótko tuż po zwycięstwie odniesionym pod Saint-Quentin. Nowe podatki i wzmoczona działalność inkwizycji jeszcze pogarszała

⁵² Sleidanus, *Warhaftige*, CXII.

⁵³ Melanchton, Peucer, *Neuwe vollkommene*, CLIII.

⁵⁴ Henri Installe, „Verwoesting en wederopbouw te Mechelen in de zestiende eeuw”, w *Verwoesting en wederopbouw van steden, van de middeleeuwen tot heden. Handelingen van het 18de internationaal colloquium te Spa, 10–12.IX.1996*, red. Christian Baes, Marc Boone, Hugo J. Constandt (Brussel: Gemeentekrediet, 1999), 155–184.

⁵⁵ Sleidanus, *Warhaftige*, CCXXXV.

sytuację Niderlandczyków, mierzących się od początku lat sześćdziesiątych ze skutkami zmian klimatycznych. Ochłodzenie i powodzie spowodowały słabe zbiory, co przyniosło głód i wyniszczające choroby. Kulminacyjny okres przy padł na lata 1564–1566, a sam rok 1566 nazwano *Het Hongerjaar* (Rok głodu)⁵⁶. Z tego też powodu w kwietniu przedstawiciele niderlandzkiej szlachty złożyli u Małgorzaty z Parmy petycję, w której prosili o poszanowanie i przestrzeganie praw Prowincji oraz wstrzymanie prześladowań na tle religijnym. *Smeekschrift* został jednak odrzucony, a w sierpniu przetoczyła się przez Niderlandy fala ikonoklazmu (*Beeldenstorm*), którą rozpoczęło niszczenie wystroju kościołów we flamandzkim Hondschoote („Honńcote”), a za murami miast zbierały się grupy ludności chcące słuchać słów wędrownych kaznodziejów podczas tak zwanych *hagenpreken* (kazań leśnych).

W tym czasie grupa kalwinistów przejęła władzę w Valenciennes („Valenchein”) i pod wodzą Guido de Brèsa oraz Pérégrina de La Grange’a wprowadziła w mieście rządy teokratyczne na wzór gminy genewskiej, odmawiając otwarcia bram dla królewskiego garnizonu. Spotkało się to z szybką odpowiedzią władz namiestniczych. Stadhouder prowincji Hainaut, Filips van Noircarmes, ogłosił 17 września miasto zbuntowanym i rozpoczął jego blokadę, która przeciągnęła się do marca 1567 roku. Po rozbiciu pod Oosterweel gromadzących się tam oddziałów organizowanych przez Jana van Marnixa (1537–1567), które miały przyjąć z odsieczą Valenciennes, Noircarmes podjął decyzję o ostrzale miasta i szturmie. Miasto padło 23 marca 1567. Zündt zamieścił reprezentację graficzną tego wydarzenia bez komentarza słownego. Przy przedstawieniu „Valenchein” znajduje się miniatura ukazująca oddział piechoty wraz z dwiema armatami wycelowanymi w stronę miasta. Niestety Zündt umieścił na mapie zbyt mało szczegółów pozwalających na podjęcie jakiegokolwiek próby dochodzenia, skąd zaczerpnął informacje na temat oblężenia miasta. Nie można wykluczyć, że wiadomości o bieżących wydarzeniach docierały do Norymbergi za pośrednictwem kupców oraz w postaci drukowanych w Niderlandach, we Francji i w Kolonii pamfletów. Jednym z takich druków, do których mógł mieć dostęp Matthias Zündt, był wydany jeszcze w 1567 roku traktat autorstwa kanclerza króla Nawarry Gervaisa Barbiera de Francourta *Conseil sacré, d'un gentilhomme françois aux Eglises de Flandre, qui peut servir d'humble exhortation à l'excellence des tresillustres Princes Protestans du saint Empire, et d'avertissement certain aux seigneurs des pays bas* (Święte przesłanie od pewnego życzliwego Francuza do Kościołów Flandrii, które może służyć jako wezwanie do pokornej doskonałości wielmożnych Książąt Protestantckich Świętego Cesarstwa i ostrzeżenie dla panów niderlandzkich). W tekście tym przykład Valenciennes wskazany został jako wzór do naśladowania, legitymizujący opór względem władcy w celu obrony wiary. Przesłanie to Barbier de Francourt adresował nie tylko do mieszkańców Niderlandów, lecz także do książąt protestanckich Rzeszy, wzywając ich do stworzenia wspólnej ligi skierowanej przeciwko Filipowi II⁵⁷.

⁵⁶ Erich Kuttner, *Het hongerjaar 1566* (Amsterdam: Amsterdamsche Boek- en Courantmaatschappij, 1949).

⁵⁷ Por. Gervais Barbier de Francourt, *Conseil sacré, d'un gentilhomme françois aux Eglises de Flandre, qui peut servir d'humble exhortation à l'excellence des tresillustres Princes*

W tym samym czasie, kiedy Zündt pracował nad swoją mapą, pierwsze serie *Geschichtsblätter* wydawał Frans Hogenberg. Pojawia się tutaj zasadnicze pytanie, czy norymberczyk mógł korzystać z tych rycin relacyjnych przy tworzeniu swoich miniatur. Grawiura przedstawiająca zdobycie Valenciennes⁵⁸ wchodziła w skład piątej serii grafik, jakie wydał Hogenberg w latach 1568–1572. Nie jest znana dokładna data opublikowania poszczególnych rycin, natomiast porównując miniaturę z *Tabula Complectens...* z grafiką Hogenberga można próbować doszukać się pewnych podobieństw w kompozycji sceny. Co więcej, flamandzki rytownik nie podał daty dziennej wydarzenia, ograniczając się jedynie do wskazania miesiąca marca i roku 1567.

Od strony Luksemburga i biskupstwa leodyjskiego, czyli od południowego wschodu, na mapę wkraczają oddziały zbrojnych. Kolumnę tworzy piechota, kawaleria, artyleria i tabory. Wojska te kierują się do Brabancji, najważniejszej wówczas niderlandzkiej prowincji, gdzie w Brukseli znajdował się ośrodek władzy namiestniczej, a nad Skaldą leżało największe i najbogatsze miasto – Antwerpia. Nie jest to przypadkowy układ kompozycyjny, lecz wyraźny komentarz Zündta, dotyczący przybycia do Niderlandów kontyngentu prowadzonego przez Ferdynanda Alvareza de Toledo, księcia Alby. „Żelazny Książę” był jednym z najbardziej doświadczonych dowódców Filipa II oraz zwolennikiem tak zwanej partii wojennej, która opowiadała się za siłowym przywróceniem porządku w zbuntowanych Prowincjach. Na skutek wydarzeń roku 1566 król zdecydował o powierzeniu mu funkcji namiestnika Niderlandów i zastąpienia na tym stanowisku swej przyrodniej siostry, Małgorzaty z Parmy, która nie potrafiła opanować sytuacji na zarządzanych przez siebie ziemiach. Armia licząca blisko 10 000 żołnierzy (8646 piechoty i 965 jazdy) wyruszyła z początkiem czerwca 1567 roku z Lombardii, by pokonując w ciągu trzech miesięcy tysiąc kilometrów poprzez alpejskie przełęcze, a następnie Sabaudię, Franche-Comté i Lotaryngię, dotrzeć do swego celu⁵⁹. 22 sierpnia 1567 roku Alba dokonał uroczystego wjazdu do Brukseli, który na jednej z rycin uwiecznił także Frans Hogenberg⁶⁰. Oddziały poruszały się drogą wykorzystywaną przez kupców od stuleci, jednak na potrzeby przemarszu z rozkazu samego Filipa II szlak został zmapowany i przygotowany pod względem inżynieryjnym. Hiszpańska droga, ponieważ taką nazwą zaczęto określać ten trakt, służyła do transportu wojska i zaopatrzenia armii Flandrii aż do 1620 roku⁶¹.

Na ile szczegółowa była wiedza Zündta na temat bieżących wydarzeń w Niderlandach i jego znajomość ich topografii? Między miejscowościami „Dalem”

Protestans du saint Empire, et d'advertissement certain aux seigneurs des pays bas (Lausanne: [s.n.], 1574), 69–71.

⁵⁸ Frans Hogenberg, *Inname van Valenciennes*, <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-78.623-7> (dostęp: 25.11.2024).

⁵⁹ Geoffrey Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567–1659* (Cambridge: Cambridge University Press, 1972), 80–87.

⁶⁰ Frans Hogenberg, *Aankomst van de hertog van Alva te Brussel*, <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-78.785-36> (dostęp: 25.11.2024).

⁶¹ Geoffrey Parker, *The Army of Flanders*, 70.

(Dalhem) a „Maestricht” (Maastricht) norymberczyk wprowadził miniaturę przedstawiającą walkę grupy piechurów i kawalerzystów. Scena batalistyczna pozbawiona jest komentarza. Otwartym więc pozostaje pytanie, czy był to element o charakterze artystycznym, czy też może Zündt wiedział o potyczce stoczonej 25 kwietnia 1568 roku faktycznie pod Dalen (Dalheim, dzisiaj Rheindahlen) w księstwie Jülich, ale popełnił błąd z powodu podobnie brzmiącej nazwy? Obie miejscowości dzieli około 65 km, ale tylko leżące w granicach księstwa leodyjskiego „Dalem” (Dalhem) zostało naniesione na mapę i przy jego nazwie toczy się wspomniane starcie. Udział w nim wziął oddział gezów dowodzony przez Jeana de Montigny’ego. Po przekroczeniu granicy i nieudanej próbie zajęcia ważnego, geldryjskiego ośrodka handlowego Roermond, powstańcy zostali rozbici przez wojska hiszpańskie Sancho d’Ávila. Potyczka pod Dalen była także tematem jednej z grawiur Fransa Hogenberga. Jej Autor wskazuje „Dalen” jako miejsce starcia oraz podaje błędną datę dzienną, wskazując w podpisie ryciny na 22 lipca⁶². Być może na tej podstawie Zündt umieścił batalistyczną miniaturę na obszarze między Dalhem a Maastricht, nie wiedząc o dokładnym miejscu starcia.

Następnie, zgodnie z chronologią wydarzeń, należy skierować wzrok ku północy. Nieopodal Groningen Zündt umieścił największą scenę batalistyczną *Tabula complectens...* Na polach rozciągającymi się pomiędzy zaznaczonymi na mapie „Heligerlee” (Heiligerlee) oraz „Wynschotten” (Winschoten) można dostrzec szarżujące formacje kawalerii i walczące oddziały pikinierów. Część żołnierzy rzuca się do ucieczki. Oprócz dwóch nazw miejscowości, pomiędzy którymi doszło do tego starcia, norymberczyk nie podał żadnych szczegółów. Mimo to dość precyzyjna lokalizacja tej sceny pozwala z całą pewnością stwierdzić, że przedmiotem tej sceny jest bitwa pod Heiligerlee stoczona 23 maja 1568 roku między wojskami powstańczymi dowodzonymi przez książąt Nassau Ludwika oraz Adolfa, młodszych braci Wilhelma Orańskiego, a siłami królewskimi prowadzonymi przez Jeana de Ligne, hrabiego Arenberg, który był wówczas stadhouderem Groningen. W trakcie walki poległ Adolf van Nassau oraz Arenberg, a starcie zakończyło się zwycięstwem powstańców.

Bitwę pod Heiligerlee uwiecznił także Frans Hogenberg. Na miedziorycie znaleźć można charakterystyczne dla miejsca starcia trzy wzgórza (*garsten*) oraz zabudowania wsi Heiligerlee. Jest to rycina symultaniczna, ukazująca zarówno starcie piechoty, jak i szarżę kawalerii, podczas której poległ najmłodszy brat Wilhelma Orańskiego. Artysta uwzględnił także śmierć Jeana de Ligne. Rycina, powstała w warsztacie Fransa Hogenberga, uznawana jest za jedno z pierwszych znanych przedstawień bitwy pod Heiligerlee. Można przypuszczać, że Zündt wszedł w jej posiadanie i zaczerpnął z niej układ sceny, bowiem są one bardzo zbliżone⁶³.

Mimo zwycięstwa taktycznego powstańcy nie zdołali wykorzystać sukcesu i dość szybko stracili kontrolę nad opanowaną częścią prowincji. Główny cel

⁶² Frans Hogenberg, *Slag bij Dahlen*, <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-78.785-47> (dostęp: 25.11.2024).

⁶³ Frans Hogenberg, *Slag bij Heiligerlee*, <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-78.623-13> (dostęp: 25.11.2025).

tej wyprawy – miasto Groningen – nie zostało zdobyte. Natomiast w 21 lipca 1568 roku pod Jemmingen (Jemgun) siły Ludwika van Nassau poniosły klęskę w starciu z oddziałami hiszpańskimi dowodzonymi bezpośrednio przez Alvareza de Toledo. Wojska gezwów zajęły umocnione pozycje wokół miejscowości, do której prowadziły tylko drogi biegnące groblami wzdłuż rzeki Ems. Zwycięzca spod Heiligerlee zamierzał wykrwawić szturmujące szanse oddziały hiszpańskie, by przejść następnie do kontrataku. Dał się jednak przedwcześnie wyprowadzić z okopów pozorowanym odwrotem, sprowadzając na nieosłonięte oddziały atak wojsk królewskich. Bitwa zakończyła się rozbiciem sił Ludwika, który musiał ratować się ucieczką, pokonując wpływ bez broni rzekę Ems. Bitwa ta nie znalazła się na *Tabula complectens...* Czy był to celowy zabieg Zündta, czy wynikał z jego niewiedzy, a może nie pasował do kompozycji, bowiem graniczyłyby bezpośrednio z miniaturą bitwy pod Heiligerlee? Pytania te pozostaną bez odpowiedzi.

Frans Hogenberg poświęcił bitwie pod Jemmingen jedną z rycin wchodzących w skład piątej serii *Historieprenten* wydanej w latach 1568–1572. Być może grafika ta została wydrukowana po ukończeniu prac nad mapą, na co może wskazywać brak wzmianki o bitwie przez Zündta. Hogenberg w szczegółowy sposób przedstawił ukształtowanie terenu oraz przebieg starcia⁶⁴.

Głównym celem działań militarnych prowadzonych przez gezwów w Geldrii i księstwie Jülich oraz w Groningen, a które zakończyły się fiaskiem, było podzielenie armii hiszpańskiej i odwrócenie jej uwagi od głównej inwazji. Kierował nią osobiście Wilhelm Orański, a jej zadaniem było dotarcie do Brabancji i wywołanie tam ogólnego powstania. Siły te liczyły około 30 000⁶⁵ żołnierzy i zostały zebrane w obozie założonym pod klasztorem norbertańskim Rommersdorf. Książę ruszył na ich czele na początku września, szukając przeprawy przez Mozę. Niepowodzeniem zakończyła się próba forsowania rzeki pod „Luijck” (Liege, Leodium). Orańczyk znalazł dogodnie miejsce dopiero na wysokości Stokkem i tam 10 października jego armia sforsowała przeszkodę wodną. Zündt zaznaczył to miejsce umieszczając na mapie znak „+” oraz komentarz: „Bey dem + ist des Princz Von Orangien Mit seynen Exercitu[m] übern dien Maßa kűmmen” (Przy + książę Orański przekroczył wraz ze swym wojskiem Mozę). Na mapie próżno szukać Visserweert, gdzie wojska rozpoczęły przeprawę, czy lewobrzeżnego Stokkem. Bez wątpienia można natomiast zauważyć podobieństwa w ukazaniu szczegółów z grawiurą autorstwa Fransa Hogenberga pochodzącą również z piątej serii *Historieprenten*⁶⁶. Rycina ta przedstawia wojska Wilhelma Orańskiego już po przekroczeniu Mozy. Są one rozwinięte w szyku i stoją naprzeciw hiszpańskich linii. Oddziały księcia Alby zajmują obronne pozycje na wzgórzu z wysuniętą przed linię wojsk artylerią. W tle po lewej stronie znajduje się panorama Maastricht z przepływającą przez miasto rzeką, która domyka scenę wzdłuż

⁶⁴ Frans Hogenberg, *Slag bij Jemmingen*, <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-78.785-46> (dostęp: 25.11.2025).

⁶⁵ Geoffrey Parker, *The Dutch revolt* (London: Allen Lane, 1977), 110.

⁶⁶ Frans Hogenberg, *Prins van Oranje trekt over de Maas*, <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-78.784-104> (dostęp: 25.11.2024).

górnej krawędzi. Hogenberg nie zaznaczył na swym miedziorycie nazw mniejszych miejscowości, a jedynie Maastricht, co tym bardziej pozwala sądzić, że Zündt mógł znać ten druk i się na nim wzorować.

Przekroczenie Mozy przez wojska gezów jest ostatnim wydarzeniem umieszczonym na *Tabula complectens...* Matthias Zündt nie uwzględnił na mapie dalszych losów kampanii. Nie ma na niej wzmianki o bitwie stoczonej 20 października 1568 roku pod Jodoigne (Geldenaken), w której siły Orańczyka poniosły katastrofalne straty. Batalia ta, niepowodzenie w wywołaniu ogólnego powstania w Brabancji, problemy z wypłatą żołdu i mniejsza od spodziewanej pomoc hugenotów zmusiły Wilhelma do odwrotu i rozpuszczenia wojsk.

PODSUMOWANIE

Narracja historyczna zawarta przez Matthiasa Zündta na mapie *Tabula complectens...* stawia Niderlandy w samym środku wielkich wydarzeń dziejących się we wczesnonowożytnej Europie. Zainteresowanie tym obszarem wyrażali kolejni władcy krajów ościennych, a Kraje Nizin stały się teatrem zmagania ich wojsk. Norymberczyk ukazał na mapie wybrane epizody z rywalizacji między Habsburgami i Walezjuszami, jak choćby kampanie prowadzone w Artezji, Pikardii i Kammerijk (Cambrésis) zakończone bitwą pod Saint-Quentin. Problemy polityki wewnętrznej cesarstwa względem niderlandzkich prowincji zostały oddane miniaturą komentującą wyprawę Fryderyka III do Flandrii w 1487 roku. Zündt odnotował także wydarzenia związane z ostatecznym zjednoczeniem Siedemnastu Prowincji przez Karola V w efekcie wojny o sukcesję geldryjską. Norymberczyk tłumaczy też, za pośrednictwem postaci wojownika trzymającego sztandar reprezentujący Filipa II, wydarzenia rozgrywające się w Niderlandach w latach 1567–1568, które stanowią główny element jego symultanicznej narracji.

Na podstawie analizy mapy oraz źródeł drukowanych przed 1568 rokiem można wskazać kilka tekstów, z których Matthias Zündt mógł korzystać przy tworzeniu warstwy narracyjnej *Tabula complectens...* W pierwszej kolejności będą to prace Filipa Melanchtona i Kaspara Peucera oraz Johanna Sleidanusa. Nie można także wykluczyć, że norymberczyk, przygotowując miniatury wydażeń, czerpał wzorce z miedziorytów Fransa Hogenberga, które składały się na pierwsze serie *Historieprenten* wydane w Kolonii w latach 1566–1572. Przypuszczenie to pozwoliłoby także określić charakter rycin i czas ich powstawania względem relacjonowanych wydarzeń.

Wydana przez Matthiasa Zündta na przełomie października 1568 roku *Tabula complectens...* jest przykładem mapy czerpiącej wzorce z najnowszych osiągnięć niderlandzkiej, ale też włoskiej kartografii XVI wieku. Jej autor wykazał się znajomością wydarzeń mu współczesnych. Bez wątpienia korzystał z tekstów przygotowanych przez dziejopisarzy oraz dostępnych grafik relacyjnych. Sprawia to, że mapa Matthiasa Zündta jest źródłem kompleksowym, narracyjnym i wartym uwzględniania w dalszych pracach badawczych nad przepływem informacji o wydarzeniach w Niderlandach w okresie *de Opstand*.

Rycina 1. *Tabula complectens totam Belgicam, Flandriam, Brabantiam, Selandiam, Hollandiam, Frisiam, Hannoniā, Geltriam, etc.*

Źródło: *BJ Graf. I V Albumy*.

BIBLIOGRAFIA

- Banfi, Florio. „Sole Surviving Specimens of Early Hungarian Cartography”. *Imago Mundi* 13 (1956): 89–100.
- Barbier de Francourt, Gervais. *Conseil sacré, d'un gentilhomme françois aux Eglises de Flandre, qui peut servir d'humble exhortation à l'excellence des tresillustres Princes Protestans du saint Empire, et d'avertissement certain aux seigneurs des pays bas*. Lausanne: [s.n.], 1574.
- Bartsch, Adam. *Le peintre graveur*, vol. 9. Vienne: De l'imprimerie de J.V. Degen, 1808.
- Bast, Armand F. de. „Belegering der stad Gent. 1488”. *Belgisch museum voor de Nederduitsche taal- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands* 9 (1845): 23–36.
- Blockmans, Wim. „Um 1488. Wie der Römische König in Flandren zum Gefangenen seiner Untertanen wurde”. W *Die Macht des Königs. Herrschaft in Europa vom Frühmittelalter bis in die Neuzeit*, red. Bernhard Jussen, 277–286. München: C.H. Beck, 2005.
- Braun, Georg. *Civitates orbis terrarum. De praecipuis totius universi urbibus. Liber secundus*. Colonia Agrippina: [s.n.], 1575.
- Calendar of State Papers Foreign: Mary 1553–1558*, red. William B. Turnbull. London: [s.n.], 1861.
- Chales. <https://militarymaps.rct.uk> (dostęp: 25.11.2024).
- Durer's Cities: Nuremberg and Venice*, red. Robert A. Yassin. Ann Arbor: The University of Michigan Museum of Art, 1971.
- Ehm, Petra. *Burgund und das Reich. Spätmittelalterliche Außenpolitik am Beispiel der Regierung Karls des Kühnen (1465–1477)*. München: De Gruyter Oldenbourg, 2002.
- Grummit, David. „Three Narratives of the Fall of Calais in 1558: Explaining Defeat in Tudor England”. W *Representing War and Violence, 1250–1600*, red. Joanna Bellis, Laura Slater, 178–190. Cambridge: Boydell Press, 2016.
- Haemers, Jelle Haemers. „Het beleg van Gent, de bouw van het rabot en de vergelding van Maximiliaan (1488–1492). Een Studie over het politieke gebruik van ruimte en militaire bouwplannen in de laatmiddeleeuwse stad”. *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 74 (2020): 3–43.
- Heijden, H.A.M. van der. *Oude kaarten der Nederlanden, 1548–1794: historische beschouwing, kaartbeschrijving, afbeelding, commentaar*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1998.
- Hogenberg, Frans. *Aankomst van de hertog van Alva te Brussel*. www.rijksmuseum.nl (dostęp: 25.11.2024).
- Hogenberg, Frans. *Beleg van Haarlem*. www.rijksmuseum.nl/ (dostęp: 25.11.2024).
- Hogenberg, Frans. *Beleg van Saint-Quentin*. www.rijksmuseum.nl (dostęp: 25.11.2024).
- Hogenberg, Frans. *Inname van Valenciennes*. www.rijksmuseum.nl (dostęp: 25.11.2024).
- Hogenberg, Frans. *Prins van Oranje trekt over de Maas*. www.rijksmuseum.nl/ (dostęp: 25.11.2024).
- Hogenberg, Frans. *Prins van Oranje trekt over de Maas*. www.rijksmuseum.nl (dostęp: 25.11.2024).
- Hogenberg, Frans. *Slag bij Dahlen*. www.rijksmuseum.nl (dostęp: 25.11.2024).
- Hogenberg, Frans. *Slag bij Heiligerlee*. www.rijksmuseum.nl (dostęp: 25.11.2025).
- Hogenberg, Frans. *Slag bij Jemmingen*. www.rijksmuseum.nl (dostęp: 25.11.2025).
- Installe, Henri. „Verwoesting en wederopbouw te Mechelen in de zestiende eeuw”. W *Verwoesting en wederopbouw van steden, van de middeleeuwen tot heden. Handelingen van het 18de internationaal colloquium te Spa, 10–12.IX.1996*, red. Christian Baes, Marc Boone, Hugo J. Constandt, 155–184. Brussel: Gemeentekrediet, 1999.

Narracja historyczna na mapie Matthiasa Zündta Tabula complectens totam Belgicam... 235

- Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 12 Part 2, June–December 1537*, red. James Gairdner. London: [s.n.], 1891.
- Kuttner, Erich. *Het hongerjaar 1566*. Amsterdam: Amsterdamsche Boek- en Courantmaatschappij, 1949.
- Martens, Pieter. „La destruction de Théroouanne et d'Hesdin par Charles Quint en 1553”. W *La forteresse à l'épreuve du temps. Destruction, dissolution, dénaturation, XIe-XXe siècles*, red. Gilles de Blicq i in., 63–117. Paris: Comité des travaux historiques et scientifiques, 2007.
- Melancthon, Philipp, Peucer, Caspar. *Neuwe vollkommene Chronica Philippi Melanthonis. Zeytlich Vnd Warhafftige Beschreibung Was von anfang der Welt biß auff diß gegenwertige Jar ... in Geistlichen vnd Weltlichen sachen rath vnd anschlägen in fried vnd kriegßzeiten in der gantzen Welt ... sich zugetragen fürgenommen verhandelt vnd außgeführt ist worden auß Biblischen vnd Heidnischen Historien ...* Franckfurt am Meyn: [s.n.], 1566.
- Meurer, Peter H. „De kaart van de Nederlanden van Matthias Zündt (1568)”. *Caert-Thresoor* 7, 3 (1988): 52–55.
- Parker, Geoffrey. *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567–1659*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- Parker, Geoffrey. *The Dutch Revolt*. London: Allen Lane, 1977.
- Sleidanus, Johannes. *Warhafftige Beschreibung aller Händel, so sich in Glaubens-Sachen und weltlichem Regiment, under dem großmächtigsten Keyser Carln dem Fünfften zugetragen unnd verlauffen haben*. Frankfurt am Main: [s.n.], 1561.
- Smith, Jeffrey C. *Nuremberg: a Renaissance City, 1500–1618*. Austin: University of Texas Press, 1983.
- Spikmans, Hans. „Matthias Zündt. New discoveries about «Tabula complectens totam Belgicam...», 1568». *Journal of the International Map Collectors' Society* 133 (2013): 25–32.
- Szmytka, Rafał. „Graficzne przedstawienie przemocy w *Quarante tableaux* Jeana Perrissina i Jacques'a Tortorela”. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* LXVII (2017): 133–134.
- Szmytka, Rafał. „Elementy krajobrazu kulturowego Niderlandów w «Tabula complectens totam Belgicam...» Matthiasa Zündta”. *Prace Historyczne* 152, 3 (2025): 489–506.
- Veldman, Ilja M. „Keulen als toevluchtsoord voor Nederlandse kunstenaars (1567–1612)”. *Oud Holland* 107, 1 (1993): 34–58.
- Zündt Matthias. *Charles IX*. <https://collections.louvre.fr/> (dostęp: 25.11.2024).
- Zündt, Matthias. *Nova totius Ungariae descriptio accurata diligens desumpta ex pluribus aliorum editis cosmographicis chartis et typis aereis incisa a Matthia Cynthio Norimbergensi Anno a Christo nato M.D. LXVII*. <https://collections.lib.uwm.edu> (dostęp: 25.11.2024).
- Zündt, Matthias, Hans Adelhauser. *Vera designatio Urbis in Littavia Grodnae*. <https://polona.pl> (dostęp: 25.11.2024).
- Zündt, Matthias. *Belagerung der Städte Gotha und Haarlem*. <https://sammlungenonline.albertina.at> (dostęp: 25.11.2024).
- Zündt, Matthias. *Belagerung von Hennegau (Hainaut)*. <https://sammlungenonline.albertina.at> (dostęp: 25.11.2024).
- Zündt, Matthias. *De vrome veldheer Oranje vergeleken met Jozua*. www.rijksmuseum.nl (dostęp: 25.11.2024).
- Zündt, Matthias. *Design for a cup and cover (or vase) with Neptune and tritons*. www.collections.vam.ac.uk (dostęp: 25.11.2024).
- Zündt, Matthias. *Die fünf türkischen Heerführer*. <https://sammlungenonline.albertina.at> (dostęp: 25.11.2024).